

Nr 495.

Av herr Ståhl, i anledning av Kungl. Maj:ts proposition, nr 100, med förslag till religionsfrihetslag m. m.

Inom de kretsar av vårt folk, som över huvud taget intressera sig för frågan om ett konsekvent genomförande av religionsfrihetens principer, torde i stort sett råda den meningen, att regeringens nu framlagda förslag i ämnet (proposition nr 100) i jämförelse med de sakkunnigas innebär betydande förbättringar. Detta skall även här erkännas men dock icke närmare utvecklas.

En helt erkännsam inställning till regeringsförslaget förutsätter anslutning till dess principiella grunduppfattning. Självfallet blir bedömningen av förslaget en annan, om man i de grundläggande principfrågorna intar en från de sakkunniga och regeringen avvikande ståndpunkt. Såsom utgångspunkt för ett bedömande av det aktuella kyrkopolitiska läget torde man böra anlägga den måttstocken, att den nuvarande statskyrkan i olika avseenden kan reformeras och förändras men icke får berövas sin karaktär av folkkyrka, vidare att frikyrkosamfunden för framtiden måste garanteras en fri och helt oberoende rättslig ställning och, för det tredje, att den enskilde medborgaren skall äga rätt att fritt ansluta sig till det trosamfund, han eller hon önskar, eller att stå helt utanför. Om en sådan grunduppfattning lägges som måttstock på det föreliggande förslaget, måste det framstå såsom icke endast otillfredsställande utan även på längre sikt såsom rent av ett hot mot både de berörda kyrkosamfundens och de enskilda medborgarnas religionsfrihet i egentlig mening.

Fäster man till en början uppmärksamheten på förslagets konsekvenser för den statliga svenska folkkyrkan, bör respekten för kyrkans andliga egenart vara utslagsgivande för varje reform — detta enligt toleransens bud även ur deras synpunkt, som betrakta sig själva såsom religiöst indifferentia. Den svenska folkkyrkans egenart måste sägas vara bäst uttryckt i den folkkyrkotanke, som enligt den systematiska teologien på detta område anses ha sin upprinnelse i Luthers kyrkouppfattning och som i vårt land med största pregnans utformats av Einar Billing. Religiöst uttryckt kan denna kyrkotanke i korthet väl sägas innebära, att folkkyrkan i vårt land är och verkar, där Guds oändliga och förekommande nåd är verksam. Eftersom enligt denna uppfattning människor av egen eller andras kraft omöjliga kunna »melde sig ud» ur Guds nåd, kan icke heller

någon svensk medborgare avhugga de band, med vilka han är knuten till den övervärldsliga religiösa gemenskap, som kyrkan icke bara symboliserar utan också är. Frihet att utträda ur denna gemenskap innebär i princip en eftergift åt föreningskyrkotypen, eftersom därigenom tillhörigheten göres icke till en fråga om Guds nåd utan om människans eget ställningstagande. Ett sådant steg i föreningskyrklig riktning måste för en konsekvent hävdad folkkyrka sägas innebära ett principiellt avsteg. Hur många enskilda som utträda har i detta sammanhang föga att betyda. Redan att utträde blir möjligt ur den gemenskap, som folkkyrkan är och som i samhället hittills framträtt såsom statskyrka, måste komma att framstå som en brytning med folkkyrkotanken själv. I varje fall kommer det i vårt folk att så uppfattas.

Möjligen skall man efter utträdesreformens genomförande finna folkkyrkotankens förespråkare söka sin räddning i en ideologi, som ungefär skulle kunna tänkas gå ut på att de inom statskyrkan kvarstående medborgarna bilda den institution — det rättssubjekt, för att använda den vedertagna termen — som utgör den synliga bäraren av den osynliga folkkyrkan, till vilken alla svenskar, sålunda även de som trätt ut, allfort komma att höra, oberoende av egen vilja. Rent teoretiskt kan möjligen en sådan kyrkotanke hävdas, men uppenbart är att den av den stora allmänheten kommer att bli oförstådd och framstå snarast som en kuriositet. Eftersom folkkyrkan hittills varit och är synonym med statskyrkan, så komme efter utträdesreformen den meningen snart att tränga igenom, att folkkyrkan omslöte enbart de medborgare, som kvarstå i statskyrkan. Folkkyrkan hade med andra ord åtminstone i den allmänna uppfattningen principiellt förvandlats till en föreningskyrka.

Mot denna bakgrund framstår det såsom en ur folkkyrkotankens egen synpunkt omöjlig lösning att medge fri utträdesrätt, så länge statskyrkosystemet bibehålles. Om däremot själva statskyrkosystemet avskaffas, skapas den frihet, som erfordras för att folkkyrkoprincipen både teoretiskt och praktiskt skall kunna hävdas och såsom religiös kallelse fullföljas. Ty utan statskyrkosystem uppstår ingen fråga om utträde. Då spelar det föga roll vilken form man ger åt den ekonomiskt-administrativa organisation, som skall handha den yttre sidan av folkkyrkans verksamhet. Det kan måhända vara en stiftelse, en landsomfattande ideell eller kanske ekonomisk förening. Detta framstår såsom en helt betydelselös lämplighetsfråga, eftersom det är folkkyrkotanken som då blir det primära. Folkkyrkans nuvarande olycksdigra, åt staten vända Janus-ansikte är då borthugget.

Den respekt, som varje svensk, oberoende av uppfattning, är skyldig den folkkyrkoprincip, som här i största knapphet till sina konturer skisserats och som måste vara en av måttstockarna vid den nuvarande aktuella religionsfrihetsreformen, medför sålunda endera av två konsekvenser: antingen

statskyrkosystemets bibehållande såsom rättssubjekt för folkkyrkan och därmed ett nej till den fria utträdesrätten eller accepterande av utträdesrätten och därmed statskyrkosystemets avskaffande. Eftersom frihet att tillhöra eller icke tillhöra någon form av synlig kyrkogemenskap i våra dagar utgör ett elementärt medborgerligt rättskrav, måste utifrån folkkyrkotanken såsom sådan statskyrkosystemets avskaffande te sig som en oundgänglig konsekvens.

Rent parentetiskt må här inskjutas, att detta krav, trots riksdagens avisande hållning för endast ett år sedan, framdrives även av andra faktorer. Prästlönereformen är en sådan, eftersom folkkyrkans prästerskap därigenom principiellt fastlåsts vid staten såsom dess tjänare. Nu erfordras endast behörighet för statliga organ att efter behov förflytta präster i likhet med övriga statstjänstemän samt en ny pastoratsindelning, varigenom staten bestämmer om den kyrkliga verksamhetens yttre räckvidd, för att fiktionen om en statskyrklig självbestämmanderätt i dessa väsentliga stycken, som beröra själva grundvalarna för kyrkans rörelsefrihet, öppet skall framstå som en chimär. Att, såsom skett under en följd av år, å ena sidan oförfärat proklamera skilsmässa från staten, om kyrkans väsentliga frihet hotas, och å andra sidan resignerat finna sig i hela serien av sådana frihetsinskränkningar har redan allvarligt skadat kyrkans ställning. De genom statsbandet obestriddliga förmånerna ha därigenom kommit att framstå såsom för kyrkan viktigare än själva den andliga integriteten. Även dessa perspektiv borde mana folkkyrkans anhängare att bryta de band med staten, som ändå måste brytas, och att göra det i nuvarande klart kyrkovänliga konjunktur. Efter några decennier, då steget ändå måste tagas, kan läget vara ett helt annat och för kyrkan avsevärt sämre än nu. Ett stort ansvar är förenat med bedömandet av den rätta tidpunkten.

Och härmed återknyter jag till huvudtanken i denna framställning, nämligen att månhet om folkkyrkoprincipen och dess frihet att arbeta i vårt folk konsekvent måste leda fram till ett yrkande om avslag på det föreliggande regeringsförslaget i denna del.

Om uppmärksamheten därefter riktas på förslagets konsekvenser för de frikyrkliga samfunden, skall gärna medges att både samfundens och deras medlemmars ställning på kort sikt i icke oväsentliga avseenden kan förbättras. Sådana frikyrkomedlemmar, som känt den hittills obligatoriska statskyrkotillhörigheten som ett tvång, få nu möjlighet att befrias ur detta tvång. Frikyrkosamfundens medlemmar erkännas såsom behöriga att undervisa i kristendom, vissa av deras pastorer auktoriseras som vigselförrättare osv. Dessa ögonskenliga och närliggande fördelar torde också utgöra förklaringen till den på ansvarigt frikyrko-håll icke ovanliga men

ganska anmärkningsvärda uppfattningen, att man väl anser en konsekvent skilsmässa mellan stat och kyrka såsom den enda, både principiellt och praktiskt riktiga lösningen, men att man det oaktat underlåter att framföra och hävda detta krav och i stället överlåter ansvaret därför på statskyrkans egna målsmän. Följden av denna tvehågsenhet i en fråga, som för några år sedan hade karaktären av allvarlig samvets sak, har blivit, att den breda frikyrkoopinionen i vårt land numera förefaller desorienterad i denna centrala kyrkopolitiska angelägenhet. Man vet, vad man anser vara den riktiga lösningen, men man vågar icke driva och hävda den, tydligen därför att man icke är övertygad om dess bärkraft. Denna underlåtenhet att taga ställning i principfrågan har kommit regeringsförslaget att framstå såsom en lättare acceptabel utväg, vilket i sin tur kan driva åtminstone de större frikyrkliga samfundet in i ett läge, som på lång sikt hotar att vålla även dem stora inre och yttre svårigheter.

Av de påtagliga inre svårigheterna skola här nämnas endast två. Frikyrkopastorerna, som i ett system med konsekvent religionsfrihet skulle vara helt oberoende av staten och intaga samma ställning som folkkyrkans prästerskap, bli efter den nu föreslagna reformens genomförande varken det ena eller det andra. En skilsmässa mellan stat och kyrka skulle givetvis medföra obligatoriskt civiläktenskap även i vårt land. Nu undvikes detta, vilket får till följd, att endast vissa av de fria samfundens pastorer erhålla statlig auktorisation att förrätta vigsel. Det är anmärkningsvärt, att fria kristna samfund över huvud anse sig kunna godtaga en sådan, i äldre frikyrkomening otänkbar statsauktorisering, ty denna kommer att i själva samfundets mitt införa en statlig gradering av en predikantkår, som har sitt upphov och sitt existensberättigande just däri, att dess föregångare en gång enständigt vägrade att i andliga ting ha den ringaste befattning med staten. Här utsås genom den nu aktuella reformen ett frö till inre söndring inom de frikyrkliga samfundet och deras predikantkårer, vilken på lång sikt svårligen kan undgå att erhålla ödesdigra konsekvenser.

Denna inre söndring måste emellertid av allt att döma bli ännu allvarligare i ett annat stycke, nämligen då de enskilda medlemmarna ställas inför avgörandet: utträda ur statskyrkan eller icke. Ingen kan förutsäga framtiden i detta eller andra avseenden, men det torde icke finnas anledning betvivla det inom samfundsledningarna vanliga antagandet, att metodisterna konsekvent komma att utträda, baptister inom olika riktningar att dela sig ungefär i två hälfter, pingstvännen och missionsförbundaren slutligen att till övervägande del kvarstå inom statskyrkan. Utträda eller icke göres för de fria samfundets medlemmar till en samvetsfråga, i vilken olika meningar måste vålla strid. Men härmed har man placerat ett i längden explosivt ämne i frikyrkosamfundets mitt både rättsligt och religiöst. Ty

även om just i nuvarande dagskonjunktur frågan om frikyrkorörelsens förhållande till stat och statskyrka kan synas vara skjuten i bakgrunden, säger all erfarenhet, att detta spörsmål principiellt måste vara och förbli av central karaktär, eftersom det just är det andliga behovet att befria samvetena från beroende av stat och statskyrka, som kommit frikyrkosamfunden att en gång springa fram och sedermera växa ut. Om regeringsförslaget förverkligas, kommer spänningen mellan å ena sidan den andliga friheten och å den andra lydningen under staten att icke som hittills vara förlagd utanför de frikyrkliga samfunden utan i stället placeras i deras centrum. Konsekvenserna måste bli oundvikliga påfrestningar på endräkt och handlingskraft, uppenbara om icke i nuvarande generation så i kommande.

Båda de här i korthet skisserade spänningsmoment, som regeringsförslaget kommer att medföra för de svenska frikyrkosamfunden, skulle uppenbarligen helt undvikas, därest i stället bandet mellan stat och kyrka avklippes.

Men även utåt komma frikyrkosamfunden, om regeringsförslaget förverkligas, att drivas in i ett läge, som ur synpunkten av grundarnas avsikter och rörelsens djupaste frihetsintentioner i längden måste bli skevt, ja, sannolikt ohållbart. Ty vilken principiell ställning erhålla genom denna reform de fria samfunden? Jo, om medlemmarna till övervägande del utträda ur statskyrkan, bli samfunden jämställda med denna. Men samtidigt berövas medlemmarna rätten och möjligheten att deltaga i och öva inflytande på ett betydande antal medborgarliga avgöranden, som just för dem måste te sig livsviktigare än vad de göra för andra, religiöst likgiltiga eller neutrala medborgargrupper. Reformen innebär sålunda å ena sidan, att vem som vill har rätt att utträda ur statskyrkan, men den döljer icke konsekvenserna för den som utträder: han avsäger sig ett inflytande, som hans samvete icke tillåter honom att avsäga sig. Ett vaket samvete med kristliga intentioner på samhällslivet försättes sålunda genom reformen i en konflikt, som är helt enkelt olöslig.

Vidare måste det sägas vara en oformlighet, att genom här föreslagna lagstiftning de frikyrkliga samfundens ställning till staten och statskyrkan kommer att bli beroende av deras medlemmars individuella ställningstagande. Samfunden själva och deras ledningar kunna icke utöva inflytande härpå. Om medlemmarna över lag utträda, blir samfundet oberoende. Utträda de icke i något större antal, får samfundet karaktär av en inomkyrklig fromhetsriktning, en »trossammanslutning» om man så vill. Utträder den ena hälften av medlemmarna, medan den andra stannar kvar, blir samfundet varken det ena eller det andra. Även i detta avseende försätts de enskilda frikyrkomedlemmarna i en samvetskonflikt av i många fall oöverkomlig art.

Slutligen måste för de frikyrkosamfund, vilkas medlemmar icke i större antal komma att utträda, uppstå en på lång sikt ohållbar situation även i så måtto, att de icke längre bli de facto fria. Dessa samfund ha genom medlemmarnas individuella ställningstagande kommit att bli inomkyrkliga rörelser i stället för såsom hittills fria samfund. Den följdverkningen kan icke tänkas bort, att dessa samfund — och det gäller de största och mest livskraftiga — härigenom förvandlas till inomstatskyrkliga fromhets-filialer av i stort sett samma karaktär som hittills Evangeliska fosterlandsstiftelsen, i och för sig sålunda av högsta moraliska och religiösa kvalitet men ändå utan egen egentlig rättslig och opinionsbildande plattform i vårt folkliv. Man kan kanske invända, att detta är att se spöken, och icke minst inom de frikyrkliga kretsar, där man undgått att upptäcka de här skisserade riskerna, torde en dylik invändning ligga nära till hands. Visst kan man hänge sig åt tron, att framtiden just i detta fall skall ge rätt åt optimismen, men man måste konstatera, att den lättvunna förhandlings- och kompromissviljan sällan får rätt i samvetsfrågor av djupare innebörd. Där är det dess bättre i regel den principiella rätlinjigheten, som får framtidens vitsord. För den som anser, att mångstämmigheten även på det religiösa området är ett livsvillkor för ett fritt folk, framstår varje ingrepp, som kan hota friheten till nyanser och opinioner, såsom en djup och allvarlig fara. Även av dessa skäl måste regeringsförslaget te sig oantagligt för dem, som i fria och starka kyrkosamfund se aktiva och f. n. omistliga medarbetare till vårt folks fostran och lyftning. För dem utgör just mångfalden av andliga livsytringar och uttrycksformer värden, som genom lagstiftning icke få spolieras eller riskeras.

Ur de synpunkter, som här utvecklats beträffande de frikyrkliga samfundens ställning, framstår sålunda likaledes en skilsmässa mellan stat och kyrka såsom den enda i princip godtagbara lösningen, eftersom samtliga de svårigheter för frikyrkosamfunden, som den nu föreslagna reformen kommer att medföra, därigenom skulle elimineras.

I denna del må endast ytterligare en invändning i största korthet beröras, nämligen den, att även om den tankegång om skilsmässa mellan stat och kyrka, som här skisserats, i princip må vara riktig, anser man sig dock icke böra taga de praktiska konsekvenserna av att nu med eftertryck aktualisera detta krav. Att denna ståndpunkt hävdas på de håll, där man är religiöst indifferent men politiskt aktiv och statstroende, är begripligt, t. o. m. följdriktigt. Denna ståndpunkt är förståelig även hos tjänare i en statlig kyrka, som i en skilsmässa se ett hot mot både sin verksamhetskrets och sin ekonomiska trygghet. Ståndpunkten är däremot knappast begriplig hos ansvariga representanter för en folkkyrka, som i denna verkligheten se ett instrument för högre intressen och som icke kunna undgå att konstatera, att denna kyrkoform numera visserligen långsamt men så

mycket mera säkert anpassas till att bli ett smidigt redskap i händerna på en allt starkare statsmakt. Slutligen måste denna ståndpunkt sägas vara helt oförenlig med anslutningen till de fria samfund, vilka tillkommit som en reaktion mot statstvånget och som under decennier i handling visat, att den övertygelse, genom vilken dessa samfund en gång blevo till, också hållit i vardagens mödor.

Slutligen några ord om den föreslagna reformen ur deras synpunkt, som icke vilja ha med kyrka och religion att skaffa men som däremot önska att genom en utträdeshandling få bekänna, att de icke bekänna. Må vara, att det för dem kan te sig bättre att få utträda än att alls icke få det. Men att detta utträdande även för dem ter sig som en torftig och hållningslös kompromisslösning har många gånger omvitnats. På deras håll torde praktiskt taget inga anhängare kunna vinnas för den nu föreslagna reformen, om den rättframma och enkelt renhåriga lösningen såsom ett praktiskt alternativ låge inom räckhåll, nämligen boskillnad mellan stat och kyrka. Ingen torde utifrån de okyrkligas synpunkt kunna ens tillnärmelsevis nöjaktigt förklara den säregna anordningen, varför just vissa barn skola födas in i en viss kyrka, därför att deras föräldrar inte utträtt ur den. Även på en rad andra punkter innebär regeringens förslag liksom givetvis i ännu högre grad de sakkunnigas ur deras synpunkt, som önska stå utanför kyrkotillhörighet, oformligheter. För dem skulle en skilsmässa mellan stat och kyrka te sig som den enda rimliga och naturliga lösningen. Om de ändå med jämnmod motse det beslut, genom vilket huvuddragen i detta förslag upphöjes till lag, torde förklaringen vara den, att de anse saken för bagatellartad för att motivera oppositionella opinionsrörelser i större skala. Är icke detta i själva verket det hårdaste betyg, som kan ges åt den dissenterlagreform, som riksdagen nu går att ta ställning till?

Till sist kanske invändes, att det resonemang, som här utvecklats, i och för sig må vara riktigt men icke bör utgöra hinder för en del- eller etapplösning av den typ, som regeringsförslaget innebär. Härtill må svaras, att utvecklingen sannolikt genom det föreliggande förslaget kommer att länkas i sådan riktning, att en lösning enligt de här antydda riktlinjerna icke inom överskådlig tid blir möjlig. Statskyrkan kommer, om detta förslag förverkligas, att erhålla en fastare ställning, eftersom utträdesfrekvensen ur densamma med all säkerhet blir mycket minimal. Parallellt därmed kommer staten, såsom ovan antytts, att förskaffa sig ett allt starkare grepp om statskyrkan. Det religiösa livet i vårt land kommer med andra ord genom denna reform att mera markant än hittills fogas in under ett direkt eller indirekt statligt inflytande, där opposition alltid med framgång kan

avböjas under hänvisning till det förhållandet, att vem som vill har sin frihet att utträda.

Såsom här påvisats, är det föreliggande förslaget principiellt oförenligt med och måste befaras bli på lång sikt menligt för både de folkkyrkliga och frikyrkliga uttrycksformer för religiöst-kristet liv, som vi äga i vårt land och som böra ha möjlighet att utöva ett avgörande inflytande på vårt folks tro och livshållning. Förslaget är otvivelaktigt skickligt utformat, men denna skicklighet att anpassa lösningen av en så viktig fråga efter vår tids säreget odeciderade andliga och kyrkopolitiska konjunktur utgör ytterligare ett skäl varför det bör avböjas.

Med stöd av här anförda synpunkter får jag hemställa,

att riksdagen måtte avslå Kungl. Maj:ts proposition nr 100 och i stället anhålla om en ny, allsidig och förutsättningslös utredning med sikte på skilsmässa mellan stat och kyrka under för de svenska kyrkosamfundens fortbestånd och utveckling betryggande former.

Stockholm den 29 mars 1951.

Manne Ståhl.